

NEDOSTACI KAZNENE POLITIKE TUŽITELJSTVA BIH I SUDA BIH U SLUČAJEVIMA ZLOČINA IZ MRŽNJE I GOVORA MRŽNJE

prof. dr Marija Lučić-Čatić, prof. dr Dina Bajraktarević Pajević

Pregledni naučni rad

SAŽETAK

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Zločini iz mržnje i govor mržnje su iznimno štetni za osjetljive odnose između zajednica u društvu Bosni i Hercegovini (BiH), jer imaju značajan potencijal da ometaju proces pomirenja i uvećavaju postojeće konflikte. Unatoč tome što su oba navedena kazneno-pravna fenomena prepoznata i propisana kaznenim zakonima koji su na snazi u sve četiri jurisdikcije u BiH, evidentan je nedostatak razumijevanja ovih suvremenih pravnih koncepata, kao i manjkavosti u njihovom procesuiranju i sankcioniranju..

Ciljevi rada i metodologija: Obzirom na navedeno, u ovom radu, putem analize postojećih presuda Suda BiH (u periodu 2014-2016), autori će pokušati utvrditi obujam adekvatne ili neadekvatne primjene postojećeg pravnog okvira (korištenjem šestodijelnog testa - Article 19) od strane tužitelja i sudaca, kao i obujam neadekvatne primjene kaznenih sankcija za ova kaznena djela.

Ograničenje istraživanja/ rada: Opće ograničenje rada sadržano je u činjenici da postoje samo dvije presude za ova kaznena djela u ispitivanom periodu.

Rezultati/Nalazi: Rezultati provedene analize ukazuju na neadekvatno korištenje postojećeg pravnog okvira od strane sudaca i tužitelja na državnom nivou prilikom procesuiranja zločina iz mržnje i govora mržnje.

Generalni zaključak: Rezultati provedene analize dovode do zaključka da većina praktičara na državnom nivou ne razumije suštinu koncepta zločina iz mržnje i govora mržnje premda postojeći pravni okvir omogućava različite načine procesuiranja sa različitim pravnim posljedicama kako zločina iz mržnje, tako i pogoršanog oblika govora mržnje. Nadalje, može se zaključiti da Sud BiH u suštini "oprašta" mržnju/predrasudu kao motiv te da sa predmetima zločina iz mržnje i govora mržnje ne postupa sa ozbiljnošću koju oni iziskuju.

Opravdanost istraživanja/rada: Pored identificiranja neadekvatnog korištenja postojećeg pravnog okvira od strane sudaca i tužitelja na državnom nivou prilikom procesuiranja zločina iz mržnje i govora mržnje autori prezentiraju moguće načine prevazilaženja identificiranih poteškoća.

Ključne riječi: zločin iz mržnje, govor mržnje, Article 19, kaznene sankcije, studije slučaja

DEFICIENCIES OF PENAL POLICY OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF B&H AND THE COURT OF B&H IN THE CASES OF HATE CRIMES AND HATE SPEECH

ABSTRACT

Reason(s) for writing and research problem(s): Hate crime and hate speech represent significant harms for sensitive communities' relations in B&H's society due to their substantial potential to impede the process of reconciliation and magnify the existing inter-communities' frictions. Notwithstanding the fact that both of these criminal phenomena are enshrined in the criminal legislation in force in all four jurisdictions of B&H, the lack of understanding of these contemporary legal concepts and little importance given to their adequate prosecution and sanctioning are evident.

Aim of this paper and methodology/design: Given this, in this paper through the analysis of existing case law on a State level in B&H (in the period 2014-2016) the authors will try to determine the extent of adequate or inadequate application of the existing legal framework (using the six elements test - the Article 19) and the extent of inadequate application of the criminal sanctions in legal framework by prosecutors and judges.

Research paper limitations: The general limitation of this paper lies in the fact that there were only two verdicts in the analyzed period.

Results/Findings: The results of conducted analysis show that state judges and prosecutors use inadequately existing legal framework when dealing with hate crime and hate speech.

General conclusions: The results of the analysis lead to the conclusion that most of the practitioners on the state level do not understand very concepts of hate crime and hate speech even though existing legal framework offers possibilities for prosecution of the acts of hate crime as well as the acts of the aggravated forms of hate speech in different ways and with different legal consequences. Furthermore, it can be freely established that the Court of B&H basically "pardons" hate as a motive and that the Court does not treat those criminal offences with due seriousness that they warrant.

Research/paper validity: Beside the identification of the problems in prosecution of hate crime and hate speech on State level the authors offer possible solutions for overcoming of these issues.

Key words: hate crime, hate speech, Article 19, criminal sanctions, case law.

Uvod

Zločini iz mržnje i govor mržnje su iznimno štetni za osjetljive odnose između zajednica u društvu Bosni i Hercegovini (BiH), jer imaju značajan potencijal da ometaju proces pomirenja i uvećaju postojeće konflikte. Pored toga, naslijeđe ratnog sukoba tokom dvadesetih godina prošlog stoljeća, podijeljenost društva, dominacija kolektivnih identiteta, svakodnevno medijsko propagiranje netrpeljivosti pa čak mržnje, dovode do percepcije sveprisutnosti, ali i općeprihvaćenosti i „normalnosti“ incidenata motiviranih mržnjom u bosanskohercegovačkom društvu (Lučić-Čatić i Bajrić, 2013).

Manifestacija prevalentno nacionalne i vjerske, ali i mržnje temeljem drugih osnova, je evidentna u svim segmentima bosanskohercegovačke realnosti. Poruke mržnje su prisutne na Internetu, u kulturnom pejzažu kao specifičnom medijskom prostoru za poruke netolerancije, diskriminacije i mržnje, ali i samim medijima. Ove poruke se javljaju i u urbanim i ruralnim, nacionalno homogenim i heterogenim sredinama (Blagojević i Blagojević, 2010). Ispoljavanje nacionalne mržnje i nasilja prisutno je i u sportu gdje nogometne utakmice predstavljaju svojevrsnu arenu za prezentiranje nacionalnih animoziteta (Palmiotto, Vejnović i Lalić, 2012). Različiti pogledi i stavovi predstavnika političkih elita tri konstitutivna naroda te nacionalistička retorika, dodatno stvaraju klimu netolerancije i netrpeljivosti. Takav društveni ambijent pogodan je za eskalaciju kaznenih djela počinjenih iz predrasude kao motiva (Lalić, 2014).

Iznimnu opasnost po dijalog i toleranciju u BiH predstavljaju govor mržnje i jezičke manipulacije. Sintagma govora se nerijetko koristi sa ciljem da se satanizira određena etnička, nacionalna, rasna, konfesionalna, socijalna ili politička grupa (Županović, 2014). Uopćeno, manipulativna funkcija govora mržnje zauzima poseban značaj u etnički heterogenim i podijeljenim društvima kao što je BiH.¹

Može se konstatirati da je govor mržnje kontinuirani pratilac svih oblika savremene politike u BiH: šovinističkog nacionalizma, vještačkog mirotvorstva te sprege ksenofobije i merkantilnog patriotizma (Vejnović, 2007). Govor mržnje i zločini mržnje iz vjerskih i nacionalnih (ali i drugih) pobuda u BiH produbljuju postojeće etničke i vjerske distance i blokiraju demokraciju i pozitivne promjene u BiH (Županović, 2014). Cvjetičanin (2010) o govoru mržnje u BiH diskutira kao o vidu simboličkog nasilja koji ne vodi nužno fizičkom nasilju, već o strategiji kojom se privilegirani i marginalizirani identiteti konstruiraju, održavaju i reafirmiraju sukladno postojećim odnosima moći u određenom društvu.

Imajući na umu ulogu koju je govor mržnje odigrao u stvaranju uvjeta za izbijanje sukoba u bivšoj Jugoslaviji, ne smije se podcijeniti ozbiljnost prijetnje koju agresivni nacionalizam i etnocentrična retorika predstavljaju za sigurnost i miran suživot. Međunarodna zajednica je u više navrata upozoravala na povišene tenzije koje u BiH izaziva ekstremno nacionalistička politička retorika (De Sanctis, 2014). Pored ove, najmanje još jedna objavljena studija ukazuje da postoji realan rizik da se trenutno napeta politička klima u BiH pretvori u etnički motivirano nasilje uzrokovano govorom mržnje

¹ O nacionalnom nepovjerenju u Bosni i Hercegovini opširnije vidjeti: Šalaj, 2009; Puhalo, 2009.

(Pasch, Kramer, Kivimäki, 2014).

Pored govora mržnje, u post-konfliktnom, nacionalno i vjerski heterogenom društvu čak i manji nacionalni ili vjerski incidenti mogu imati ozbiljne posljedice. Prvenstveno su to psihičke posljedice (osjećaj straha kod pripadnika zajednice čije je dobro napadnuto ili ugroženo), društvene posljedice (produbljivanje postojećih grupnih podjela koje neminovno vode narušavanju međunacionalnih odnosa pa i kontinuiranim demografskim promjenama u smislu postepenog iseljavanja pripadnika naroda koji su u manjini, što vodi teritorijalnoj koncentraciji grupa i nacionalnoj homogenizaciji), ali i sigurnosne, jer zločini iz mržnje u konfliktnom okruženju gotovo uvijek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja većih razmjera (Lalić, 2014).

Sve navedeno ukazuje na iznimnu opasnost koju ignoriranje, pogrešno percipiranje i neadekvatno procesuiranje zločina iz mržnje i govora mržnje predstavlja u bosanskohercegovačkom kontekstu (Lučić-Čatić, Bajraktarević Pajević, Kavazović i Bojanić, 2016).

Unatoč tome što su oba navedena kaznena fenomena prepoznata i propisana kaznenim zakonima koji su na snazi u sve četiri jurisdikcije u BiH, evidentan je nedostatak razumijevanja ovih suvremenih pravnih koncepata i manjkavosti u njihovom procesuiranju i sankcioniranju. Naime, iako se često u teoriji i praksi ističe da govor mržnje nije propisan kao krivično djelo niti jednim kaznenim zakonom u BiH, De Sanctis (2014) ispravno ukazuje na činjenicu da se odredbe kaznenih zakona kojima se inkriminira pozivanje na mržnju mogu koristiti kao materijalno pravna osnova za procesuiranje ovog fenomena bez negativnih reperkusija na pravnu sigurnost i slobodu izražavanja.

Nadalje, temeljem činjenice da je jednakost jedna od najviših vrijednosti suvremenog društva te da je zločini iz mržnje i govor mržnje direktno napadaju i ugrožavaju, jasno je da ovi fenomeni kada se manifestiraju u formi kaznenih djela trebaju biti teže kažnjavani (Lučić-Čatić i Bajraktarević Pajević, 2016). U slučajevima kada za kaznena djela počinjena iz mržnje i izazivanja mržnje nisu propisane ili izrečene oštrije kaznene sankcije nego za ekvivalentno kazneno djelo pravosudni sustav u biti oprašta predrasudni motiv koji čini suštinu ovih kaznenih djela čime opetovano viktimizira kako samu žrtvu kaznenog djela, tako i grupu čije zaštićene karakteristike ona dijeli.² Pored viktimizacije izvršene samim počinjenjem djela javlja se i re-viktimizacija putem ignoriranja predrasudnog motiva od strane pravosudnog sustava (Lawrence, 2002).

Razmjerno kažnjavanje i povećanje kazni za ova kaznena djela je Odlukom Ministarskog vijeća propisala i Organizacija za sigurnost i kooperaciju u Europi (OSCE) obvezujući države članice da tamo gdje je to primjereno moraju usvojiti konkretne i prilagođene zakone za borbu protiv kaznenih djela počinjenih iz mržnje propisujući efikasne kaznene sankcije koje će uzimati u obzir težinu ovakvih kaznenih djela.³ Pored toga, Okvirnom odlukom Vijeća Europske unije⁴ je propisana obveza država članica da ponašanja motivirana rasizmom ili predrasudama kazni efikasnom, razmjernom i odvraćajućom

² Pojam zaštićenih karakteristika je objašnjen u narednom dijelu rada.

³ Vidjeti više: OSCE/ODIHR (2012).

⁴ OJ L 328/55/2008.

kaznom sa zapriječenom kaznom od jedne do tri godine zatvora.⁵ Ukoliko se navedena stajališta usporede sa rješenjima u bosanskohercegovačkom pravosudnom sistemu, konkretnije sa sankcijama koje su za ovu vrstu kaznenih djela propisane i izrečene na državnom nivou u BiH vrlo se lako može uočiti njihova neadekvatnost.

Razlika između zločina iz mržnje i govora mržnje (kaznenih djela izazivanja mržnje)

Nerijetko se pojmovi zločina iz mržnje i govora mržnje kako u laičkoj, tako i u stručnoj javnosti koriste kao sinonimi iako se u suštini radi o dva različita fenomena.⁶

Zločini iz mržnje se pojavljuju u tri elementarna oblika: incidenti počinjeni iz predrasude kao motiva, prekršaji počinjeni iz predrasude kao motiva i kaznena djela počinjena iz predrasude kao motiva. Dok prvi pojavni oblik ne ulazi u sferu protupravnog ponašanja druga dva pojavna oblika predstavljaju kažnjiva ponašanja (Bajraktarević Pajević, 2016).

Navedeni oblici zločina iz mržnje izdvojeni su na temelju kriterija protupravnosti ponašanja, odnosno činjenja radnje koja odgovara opisu određenih javnopravnih kažnjivih delikata (prekršaja ili kaznenog djela), no unatoč tome ne postoji jednoglasnost među sociolozima ili zakonodavcima širom svijeta u pogledu pojavnih oblika zločina iz mržnje niti postoji njihova općeprihvaćena, univerzalna definicija. Većina pokušaja definiranja ovih oblika ponašanja fokusirana je na zločine iz mržnje počinjene u obliku kaznenih djela (Jenness i Grattet, 2001).

Među najprihvaćenijim i najobuhvatnijim definicijama kaznenog djela počinjenog iz mržnje je definicija koju je razvio Ured za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za sigurnost i suradnju u Evropi (u daljem tekstu: ODIHR):

Svako kazneno djelo u kojem je objekt napada izabran na osnovu njegove stvarne ili percipirane pripadnosti, povezanosti, podrške ili članstva u grupi koja je zasnovana na njihovom stvarnom ili percipiranom rasnom, nacionalnom ili etničkom podrijetlu, jeziku, boji kože, religiji, spolu, starosnoj dobi, mentalnoj ili fizičkoj onesposobljenosti, seksualnoj orijentaciji ili nekom drugom sličnom statusu se ima smatrati kaznenim djelom počinjenim iz mržnje.

Iz ove definicije proizlazi da kaznena djela počinjena iz mržnje imaju dva ključna elementa: radnju koja je već propisana kao kazneno djelo u kaznenom zakonu i predrasudu kao motiv. Element motiviranosti predrasudom znači da je počinitelj izabrao oštećenog temeljem određenih zaštićenih karakteristika. Zaštićena karakteristika je temeljna ili glavna karakteristika koju dijele članovi grupe, kao što je rasa, religija, nacionalna pripadnost, jezik ili seksualna orijentacija (OSCE/ODIHR, 2009). Oštećeni može biti jedna osoba, više osoba ili imovina koja se dovodi u svezu sa pojedincom, odnosno

⁵ Preambula t. 21. i čl. 3. Okvirne odluke Vijeća EU o borbi protiv određenih oblika i izraza rasizma i ksenofobije putem kaznenog prava. Vidjeti više: OSCE/ODIHR (2012).

⁶ Responding to Hate Speech against LGBT people (2013): London: Article 19, web site: <https://www.article19.org/data/files/medialibrary/37343/LGBT-Incitement-Paper-30-Sept-AS-FINAL.pdf>

grupom koja dijeli zaštićene karakteristike (Lučić-Čatić i Bajrić, 2013). Dakle, ukoliko u počinjenom djelu manjka neki od navedenih elemenata, bilo da se radi o radnji koja je već propisana kao kazneno djelo u kaznenom zakonu ili o predrasudi kao motivu djelo neće predstavljati kazneno djelo počinjeno iz predrasude kao motiva.

Glede definiranja govora mržnje situacija je slična kao i sa definiranjem zločina iz mržnje. Naime, u međunarodnom pravu ne postoji općeprihvaćena definicija govora mržnje niti jedinstveni model njegovog kaznenopravnog reguliranja. Definiranje, identificiranje i sankcioniranje govora mržnje je kompleksna problematika koja se u različitim zemljama različito i tretira (Weber, 2010). Pojam govor mržnje se često koristi za označavanje pisanog ili usmenog izražaja koji je uvredljivog karaktera, prijeteći ili uznemiravajući te koji poziva na mržnju, nasilje i diskriminaciju određene grupe ljudi temeljem njegove rase, vjerskog uvjerenja, nacionalne pripadnosti, seksualne orijentacije ili neke druge zaštićene karakteristike (Lučić-Čatić, Bajraktarević Pajević, Kavazović i Bojanić, 2016).

Operativnu definiciju govora mržnje pruža Vijeće ministara Vijeća Evrope.

Govor mržnje čine svi oblici izraza koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući: netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i osobama imigrantskog porijekla.⁷

Europski sud za ljudska prava također koristi pojam govora mržnje međutim bez definiranja istoga. U pojedinim presudama Sud ističe da „svi oblici izražaja koji šire, izazivaju, promoviraju ili opravdavaju mržnju zasnovanu na netolerantnosti (uključujući i religijsku netolerantnost) predstavljaju govor mržnje.”⁸

U provođenju istraga, dokazivanju i procesuiranju govora mržnje (bilo da je inkriminiran kao takav ili podveden pod izazivanje mržnje) najveći problem predstavlja razgraničenje govora čija sloboda izražavanja je zakonom zagarantirana i zaštićena od onog čiji sadržaj ga uvodi u kažnjivu sferu. Nadalje, u kontekstu zakonskih rješenja u BiH osobit problem predstavlja i razlikovanje govora mržnje (u formi izazivanja mržnje) i kaznenih djela počinjenih iz mržnje obzirom da izazivanje mržnje može biti počinjeno i drugim radnjama, a ne samo govorom (Bajraktarević Pajević, 2016).

Svakako je bitno naglasiti da govoru mržnje nedostaje prvi ključni element kaznenog djela počinjenog iz mržnje (radnja koja je već propisana kao kazneno djelo u kaznenom zakonu) te ukoliko se predrasudni motiv ne uspije dokazati neće biti kaznenog djela.⁹

⁷ Committee of Ministers Recommendation 97(20), 30 October 1997, Council of Europe.

⁸ The European Court of Human Rights (First Section), Case of Müslüm Gündüz v. Turkey, Application no. 35071/97 of 4 December 2003, para. 40; The European Court of Human Rights (First Section), Case of Erbakan v. Turkey, Application no. 59405/00 of 06 July 2006; para 56.

⁹ O problemu procesuiranja kaznenih djela počinjenih iz mržnje vidjeti više u Maljević i Vujović, 2013

Pravno reguliranje zločina iz mržnje i govora mržnje u BiH u kaznenom zakonodavstvu

Kazneni zakoni BiH,¹⁰ Brčko Distrikta BiH (BD BiH)¹¹ i entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske)¹² kaznena djela počinjena iz mržnje i govor mržnje reguliraju na tri načina:

- kao zasebno kazneno djelo izazivanja mržnje (pogoršani oblik govora mržnje);
- mržnja (predrasuda kao motiv) je propisana kao kvalifikatorna okolnost za čitav niz kvalificiranih oblika različitih kaznenih djela;
- mržnja je propisana kao otežavajuća okolnost pri odmjeravanju kazne za sva ostala kaznena djela kod kojih zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik kaznenog djela.

Kazneni zakon BiH regulira samo pogoršani oblik govora mržnje – izazivanje mržnje dok su kaznena djela počinjena iz predrasude kao motiva regulirana samo kaznenim zakonima entiteta i DB BiH. Međutim, svakako je bitno napomenuti da je pored reguliranja na državnom nivou izazivanje mržnje regulirano i u entitetskim kaznenim zakonima kao i u Kaznenom zakonu DB BiH.

Kazneno djelo izazivanja mržnje je u Kaznenom zakonu BiH propisano u članku 145a. pod nazivom Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti kojim se propisuje sljedeće:

- 1) Tko javno izaziva ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima, kao i drugima koji žive ili borave u Bosni i Hercegovini, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.
- 2) Tko kazneno djelo iz stava (1) ovog članka počinji zloporabom svog položaja ili ovlaštenja kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.¹³

Ovo kazneno djelo je na sličan način regulirano i u ostalim kaznenim zakonima u BiH.¹⁴ Krucijalne razlike u osnovnom obliku ovog djela se ogledaju: u propisivanju elementa javnosti izazivanja kao bitnog obilježja kaznenog djela, zatim u pogledu zaštićene grupe prema kojoj se djelo može počiniti, radnji izvršenja i području na kojem se ovo kazneno djelo može počiniti te po zapriječenoj sankciji gdje su evidentne razlike kako u propisanom minimumu, tako i u propisanom maksimumu zaprijećene kazne (Lučić-Čatić, Bajrić, 2013).

¹⁰ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.

¹¹ „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 33/13.

¹² "Službene novine Federacije BiH", br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 6/14, 46/16; „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/17.

¹³ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.

¹⁴ Član 163. KZ FBiH, član 160. KZ BD BiH i čl. 294a. KZ RS. Bitno je napomenuti da je u toku pisanja ovog rada u RS usvojen novi materijalni kazneno-pravni propis Krivični zakonik RS koji u članu 359. propisuje inkriminaciju Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje.

Postupanje Tužiteljstva BiH i Suda BiH u predmetima zločina iz mržnje i izazivanja mržnje

Metodologija

Cijeneći značaj adekvatnog prepoznavanja i pravnog reagiranja na fenomene govora mržnje i zločina iz mržnje te imajući u vidu značaj oštrijeg kažnjavanja ovih djela, autori su putem analize postojećih presuda Suda BiH pokušali utvrditi obujam adekvatne ili neadekvatne primjene postojećeg kazneno-pravnog okvira (korištenjem šestodijelnog testa - Article 19) od strane tužitelja i sudaca, kao i obujam neadekvatne primjene kaznenih sankcija za ova kaznena djela (komparacijom propisane vrste i dužine kaznene sankcije u Kaznenom zakonu BiH i vrste i dužine izrečene kaznene sankcije od strane Suda BiH).

Analizirani uzorak se sastoji od dva slučaja¹⁵ (oba iz 2014. godine) i ujedno je apsolutni uzorak presuda iz istraživane oblasti pred Tužiteljstvom BiH i Sudom BiH u periodu od 2014. do 2016. godine. Okolnost da u ispitivanom periodu postoje samo dvije presude za ova kaznena djela predstavlja opće ograničenje rada.

Svakako je bitno istaći da su u oba slučaja protupravna ponašanja okarakterizirana kao pogoršani oblik govora mržnje, a ne kao kaznena djela počinjeno iz predrasude kao motiva o čemu će naknadno biti više riječi.

Rabatski akcioni plan i Article 19

Kako je implementacija odredbi članka 20(2) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (International Covenant on Civil and Political Rights - ICCPR)¹⁶ nerijetko iznimno problematična, Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights - OHCHR) je 2011. godine organizirala seriju ekspertnih radionica o zabrani zagovaranja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje sukladno međunarodnom pravu o ljudskim pravima koje su rezultirale „Rabatskim akcionim planom o zabrani javnog zagovaranja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, netrpeljivost ili nasilje“ (u daljnjem tekstu Plan).¹⁷

¹⁵ Uzorak je kreiran sukladno evidencijama Misije OSCE-a u BiH prezentiranim putem Monitora mržnje. Naime, OSCE je jedina organizacija u BiH koja prikuplja podatke o incidentima počinjenim iz predrasude kao motiva i govoru mržnje, reagiranju nadležnih tijela i sudskim predmetima iz ove oblasti. Na temelju evidencije Monitora mržnje smo poslali zahtjev za dostavljanje predmeta Tužiteljstvu BiH i Sudu BiH. Vidi više na: <http://hatemonitor.oscebih.org/Default.aspx?pageid=10&lang=EN> (posjećeno: 13.06.2017.)

¹⁶ Članak 20. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima ističe da „svako zagovaranje nacionalne, rasne i vjerske mržnje koje potiče diskriminaciju, netrpeljivost i nasilje biti će zabranjeno zakonom“.

¹⁷ Rabatski akcioni plan o zabrani javnog zagovaranja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, netrpeljivost ili nasilje – Zaključci i preporuke koji su proizašli iz četiri regionalne ekspertne radionice organizirane od strane OHCHR-a tijekom 2011. godine, a koje su usvojene u Rabatu, Maroko 5. oktobra 2012. godine.

Paragraf 22. Plana formulira šestodijelni sustav provjere praga koji se primjenjuje na kazneno zabranjena izražavanja. Sličan šestodijelni test predlaže i Policy rad Article 19 (Article 19, 2012).

Sukladno pravilima Plana i Article 19 svi potencijalni slučajevi pozivanja na mržnju bi se trebali sagledati kroz prizmu šestodijelnog testa (sa osnovnim elementima i pod-elementima) čime bi se osiguralo uspostavljanje visokog praga za definiranje ograničenja slobode izražavanja i definiranje poticanja na mržnju, kao i za primjenu članka 20. ICCPR-a.

Ovi elementi i pod-elementi su:¹⁸

- *Kontekst izričaja;*
 - Prisutnost sukoba u društvu;
 - Prisutnost i povijest institucionalne diskriminacije;
 - Povijest sukoba ili konflikata;
 - Medijski izričaj;
- *Govornik/zagovarač;*
 - Službeni položaj govornika;
 - Nivo utjecaja koji govornik ima na auditorij;
 - Političari/prominentni članovi političkih stranaka;
 - Javni zvaničnik ili osoba sličnog statusa;
- *Namjera govornika da izazove diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje;*

Članak 20. ICCPR-a zahtijeva postojanje namjere govornika. Naime, nehat i nemar nisu dovoljni za postojanje situacije predviđene člankom 20. koji prije zahtijeva “zagovaranje” i “poticanje” nego širenje ili opticaj izjava. U ovom pogledu potrebno je aktiviranje trokutnog odnosa između objekta i subjekta govora, kao i publike. Potrebno je dokazati volju (namjerno nastojanja) da se zagovarane aktivnosti usmjere ka grupi temeljem zabranjenih osnova (zaštićenih karakteristika), te dokazati postojanje znanja i svijesti o posljedicama poduzetih radnji te znanja da će posljedice nastupiti ili da mogu nastupiti uobičajenim slijedom događaja. Sukladno navedenome potrebno je sagledati sljedeće:

 - Jezik/izričaj govornika;
 - Ciljevi kojim se vodio govornik;
 - Razina ponavljanja izričaja;
- *Sadržaj izričaja;*
 - Što je rečeno;

¹⁸ Svi elementi i pod-elementi su preuzeti iz analize Rabatskog akcionog plana o zabrani javnog zagovaranja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, netrpeljivost ili nasilje i Article 19.

- Kome je izrečeno (auditorij);
- Tko je bio ciljan tim izričajem (potencijalne žrtve nasilja, netrpeljivosti i diskriminacije);
- Kako je rečeno (ton izričaja);
- U kojoj formi/obliku je izričaj manifestiran (umjetnički izričaj, diskurs od javnog interesa, religijski izričaji, akademska istraživanja ili diskursi, i sl.);
- *Opseg i važnost izričaja;*
 - Javna priroda izričaja;
 - Načini prenošenja izričaja;
 - Opseg izričaja.
- *Vjerojatnoća da će se aktivnosti zagovarane izričajem zaista i dogoditi*
 - Da li ciljani auditorij izričaj shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju?
 - Da li je govornik mogao uticati na auditorij?
 - Da li auditorij ima sredstva i načine za počinjenje zagovaranih aktivnosti?
 - Da li je grupa koja je meta ovog izričaja bila predmetom nasilja, netrpeljivosti ili diskriminacije?

Kaznene sankcije

Kazneni zakon BiH člankom 5. propisuje kazne, uvjetnu osudu, mjere sigurnosti i odgojne mjere kao kaznenopravne sankcije. U članku 6. obrazlaže svrhu kaznenopravnih sankcija ističući da je svrha kaznenopravnih sankcija zaštita društva od izvršenja kaznenih djela preventivnim uticanjem na druge da poštuju pravni sustav i ne počinju kaznenih djela te sprečavanjem počinitelja da počinu kaznena djela kao i poticanje njegovog preodgoja jednako kao i zaštita i satisfakcija žrtve kaznenog djela.¹⁹

Za počinjenje kaznenog djela izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti zapriječena je kazna zatvora i to u trajanju od tri mjeseca do tri godine.²⁰ Za kvalificirani oblik djela propisana je također kazna zatvora ali u trajanju od jedne do deset godina.

Analiza, diskusija i zaključna razmatranja

Predmet A²¹

Optužnica: Počinitelj je optužen da je sa svog osobnog računara i e-mail adrese na stranici www.depo.ba javno objavio poruku sljedećeg sadržaja: „U idućem sukobu na

¹⁹ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine” br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.

²⁰ Član 145a.

²¹ T20 0 K OT 0008640 14 od 08.10.2014. godine i S1 3 K 015904 14 Kps od 21.10.2014. godine

prostoru BiH ubijaćemo, klačemo i nabijati na kolac sve srpsko što bude micalo bez obzira na spol i dob... jedva čekam da srpsko dijete okrenem na ražnju... Srbi su proglasili u BiH svoju republiku dva mjeseca prije referenduma 1. marta... SKINULI PETOKRAKE S GLAVA 21.11.1991... šta ste mislili da ćemo živjeti u velikoj Srbiji... e nećemo... mi ćemo klati i ubijati Srbe i srpsku djecu..." te se potpisao vlastitim imenom i prezimenom i matičnim brojem.

Zbog počinjenja prethodno navedenih radnji, optužen je za počinjenje kaznenog djela izazivanja nacionalne, rasne, vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti iz članka 145a(1). KZ BiH

Postupajući u ovom predmetu Sud je donio osuđujuću presudu tvrdeći da je navedenim radnjama počinitelj izazvao uznemirenje kod osobe A.M. i drugih koji su pročitali sadržaj navedene poruke.

Primjenom elemenata i pod-elementa šestodijelnog testa na okolnosti Predmeta A vidljivo je sljedeće:

- *Kontekst izričaja;*
 - Sukobi među nacionalnim skupinama su i dalje prisutni u BiH društvu;
 - sukobi među nacionalnim skupinama su povijesna konstanta u BiH;
 - Medijski izričaj nerijetko podržava navedene sukobe;
- *Počinitelj/govornik;*

Počinitelj je po zanimanju dipl. ekonomist i u vrijeme izvršenja djela je bio neuposlen, neoženjen, bez djece i 100% invalid. Dakle, u pitanju je osoba koja nema službeni položaj, nije političar ni prominentni član političkih stranaka niti javni zvaničnik ili osoba sličnog statusa. U konačnici je moguće zaključiti da počinitelj ima zanemariv utjecaj na auditorij.
- *Namjera govornika da izazove diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje;*
 - Jezik/izričaj govornika je prijetećeg sadržaja ali *pro futuro*;
 - Ciljevi kojim se vodio govornik su nepoznati;
 - Razina ponavljanja izričaja – premda je pisani izričaj prezentiran na javnoj platformi samo jednom, moguće je opetovano čitanje prezentiranog sadržaja;
- *Sadržaj izričaja;*
 - Što je rečeno – namjera koja proizlazi iz poruke počinitelja/autora poruke je da napadne članove jednog od konstitutivnih naroda BiH u slučaju sljedećeg sukoba te da ih optuži za postupanje tijekom disolucije Jugoslavije i rata u BiH;
 - Kome je izrečeno (auditorij) – svim čitateljima portala www.depo.ba;
 - Tko je bio ciljan tim izričajem – jedan od konstitutivnih naroda u BiH;
 - Kako je rečeno (ton izričaja) - huškački;
 - U kojoj formi/obliku je izričaj manifestiran – iznesen je osobni vrijedno-

sni stav u javno objavljenoj pisanoj formi;

- *Opseg i važnost izričaja;*
 - Javna priroda izričaja – poruka je postavljena na javnoj internetskoj platformi;
 - Načini prenošenja izričaja – dostupan je čitateljima ali nema direktne linije prijenosa;
 - Opseg izričaja – malog razmjera (mišljenje/vrijednosni stav pojedinca bez mogućnosti uticanja na druge ili sa iznimno ograničenim utjecajem)
- *Vjerojatnoća da će se aktivnosti zagovarane izričajem zaista i dogoditi*
 - Da li ciljani auditorij izričaj shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju?
 - Tijekom suđenja su saslušana 3 svjedoka od kojih dva pripadnika ciljane zaštićene skupine i iz njihovog svjedočenja nije jasno da li je ciljani auditorij izričaj shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju.
 - Da li je govornik mogao uticati na auditorij?
 - Ne.
 - Da li auditorij ima sredstva i načine za počinjenje zagovaranih aktivnosti?
 - Za počinjenje zagovaranih aktivnosti je preduvjet „idući sukob“.

Sagledavši navedeni slučaj kroz prizmu šestodijelnog testa moguće je zaključiti da navedeni izričaj ne doseže nivo kaznene odgovornosti potreban za postojanje djela izazivanja mržnje (poticanja drugih na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje) koji je zabranjen člankom 20(2) ICCPR-a i člankom 4(a) ICERD-a.

Naime, Article 19. ističe da je ključni razlikovni element poticanja zabranjen člankom 20(2) ICCPR-a i člankom 4(a) ICERD-a namjera govornika da potiče druge na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. Dok mnogi oblici govora mogu biti uvredljivi i šokantni, kao što je to slučaj i sa izričajem iz ovog predmeta, odlučujući čimbenici bi trebali biti da govornik koji potiče druge na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje ne želi samo podijeliti svoje mišljenje sa drugima nego i potaći druge da poduzmu određene radnje temeljem njegovih uvjerenja, mišljenja ili stajališta. Ništa prezentirano u ovom slučaju ne ukazuje na to da je počinitelj želio/namjeravao da potakne druge na aktivnosti usmjerene protiv grupe koja je bila predmetom „napada“ u njegovom izričaju. Naime, u Predmetu A nije dokazano da je počinitelj svojim izričajem djelovao znajući da će se zagovarane posljedice i dogoditi ili da postoji velika vjerojatnoća da će se dogoditi u redovitom tijeku događaja.

Pored navedenog od iznimnog je značaja i činjenica da je počinitelj osoba bez stvarnog utjecaja na auditorij. Naime, počiniteljev društveni položaj je takav da svojim izjavama ne može uticati i potaknuti druge na djelovanje. I u konačnici svakako je od značaja ukazati i na činjenicu da aktivnosti koje počinitelj zagovara zahtijevaju postojanje „idu-

ćeg sukoba“ i da se one kao takve sukladno izričaju počinitelja ne mogu realizirati u redovitom tijeku događaja.

Dakle, možemo zaključiti da navedeni predmet suštinski ne predstavlja pogoršani oblik govora mržnje, te ostaje otvoreno pitanje da li bi isti mogao ostvariti obilježja nekog kaznenog ili prekršajnog djela počinjenog iz predrasude kao motiva. Da bi se donio zaključak o intenzitetu povrede i vrsti odgovornosti potrebno je izvršiti uvid u sve okolnosti predmeta koje autorima nisu dostupne. No sa raspoloživim informacijama možemo sugerirati da se djelo sagleda kroz prizmu članka 12. Zakona o javnom redu i miru Hercegovačko-Neretvanskog Kantona.²²

Drugi dio analize Predmeta A se odnosi na izrečenu kaznenu sankciju. U ovom slučaju počinitelj je priznao krivnju te je sklopljen sporazum o priznanju krivnje i Sud je izdao kazneni nalog i izrekao uvjetnu osudu kojom mu za počinjenje kaznenog djela izazivanja nacionalne, rasne, vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti iz članka 145a. stav 1. KZ BiH utvrđuje kazna zatvora u trajanju od 3 mjeseca te je istovremeno odredio da se izrečena kazna neće izvršiti ukoliko optužni u roku od jedne godine od dana pravosnažnosti ove presude ne počini novo kazneno djelo. Kako je za osnovni oblik ovog djela propisana kazna zatvora u trajanju od tri mjeseca do tri godine vidljivo je da je izrečena uvjetna osuda na propisani minimum zapriječene kaznene sankcije.²³ Kao olakotne okolnosti sud je cijenio dob počinitelja, odnosno da je u pitanju, prema mišljenju Suda, „relativno mlada osoba“ i 100% invaliditet počinitelja. Ostaje nejasno koji kriterij je Sud koristio prilikom utvrđenja okolnosti „relativne mladosti“ počinitelja koji je u vrijeme izvršenja djela imao 36 godina te zbog čega ta životna dob predstavlja olakotnu okolnost. Nejasno je i zašto činjenica da je počinitelj 100% invalid predstavlja olakotnu okolnost, te u kakvoj je svezi invaliditet počinitelja prema njegovim predrasudnim motivima (mržnji).

Predmet B²⁴

Optužnica: Tri optužene osobe su u neutvrđenom periodu vremena, na određenom lokalitetu, pojedinačno i zajedno u više navrata verbalno i fizički napadali pripadnike druge nacionalnosti te javno vrijeđali svoje sunarodnjake koji su u dobrim odnosima sa pripadnicima drugih nacionalnosti i to nazivajući ih „četnicima“, govoreći im da se moraju seliti i da nemaju tu što da traže, te da „...ovo nije njihovo...“, da su svi Srbi zločinci i da Srbima treba zabraniti dolazak na taj lokalitet, nazivanjem nazočnih Bošnjaka „muslimanskim četnicima“, psujući četničku majku, govoreći oštećenom da nemaju tu što da traže jer je ovo „Alijina zemlja“, za koje vrijeme je jedan od optuženih držeći automatsku pušku u rukama govorio da će prisutne poubijati. Nadalje, ponašanje optuženih je obuhvatalo i prijetnje da četnici nemaju što da traže na tom lokalitetu, te da će pobiti sve Srbe, kao i vrijeđanje oštećenih psujući im „četničku majku“ pri čemu je

²² Službene novine HNK 09/09

²³ Vidjeti više o problemu sankcionisanja zločina iz mržnje u BiH u Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. i Kavazović, M., 2017.

²⁴ T20 0 KT 0005156 13 od 28.11.2013. godine i S1 3 K 012995 14 K od 16.07.2014. godine

jedan od optuženih pucao u smjeru jednog od oštećenih.

Zbog počinjenja prethodno navedenih radnji, optuženi su za počinjenje kaznenih djela izazivanja nacionalne, rasne, vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti iz članka 145a(1). KZ BiH i Nedopuštenog držanja oružja ili eksplozivnih tvari iz članka 371. KZ FBiH u svezi sa člankom 29. KZ BiH, sve primjenom članka 53. KZ BiH.

Postupajući u ovom predmetu Sud je donio osuđujuću presudu u odnosu na kazneno djelo Nedopuštenog držanja oružja ili eksplozivnih tvari iz članka 371. KZ FBiH koje nije predmet analize te oslobađajuću presudu za kazneno djelo izazivanja nacionalne, rasne, vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti iz članka 145a(1) KZ BiH. Primjena elemenata i pod-elementa šestodijelnog testa na okolnosti iz Predmeta B upućuje na sljedeće zaključke:

Kontekst izričaja;

- Sukobi među nacionalnim skupinama su povijesna konstanta u BiH te su i dade prisutni u BiH društvenoj zbilji.
- Medijski izričaj nerijetko podržava navedene sukobe;
- *Počinitelji/ govornici;*
 - Počinitelji su po zanimanju avio-limar, dipl. ing. agronomije i umirovljenik. Svi govornici su ranije osuđivani ili su sudski postupci u tijeku (ne radi se o djelima u svezi sa govorom mržnje ili zločinima iz mržnje). Govornici nemaju službeni položaj, nisu političari ni prominentni članovi političkih stranaka niti javni zvaničnici ili osobe sličnog statusa. Počinitelji/govornici imaju zanemariv utjecaj na auditorij.
- *Namjera govornika da izazovu diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje;*
 - Glede namjere govornika da izazove diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje iz okolnosti izvršenja protupravnog ponašanja nije dokazana volja (namjerno nastojanja) počinitelja da se cilja grupa ugrozi temeljem zaštićenih osnova niti postojanje znanja i svijesti o posljedicama poduzetih radnji, kao ni znanja da će posljedice nastupiti ili da mogu nastupiti uobičajenim slijedom događaja. Stoga se može zaključiti da okolnosti iz predmeta ne ukazuju da su počinitelji imali svijest o tome da svojim riječima i drugim napadima mogu raspiriti nacionalnu netrpeljivost. Sukladno navedenom potrebno je naglasiti i sljedeće:
 - Jezik/izričaj govornika je prijeteći;
 - Ciljevi kojima su se rukovodili počinitelji – napadi su poduzeti uslijed spora imovinske prirode.
 - Razina ponavljanja izričaja – počinitelji su u više navrata vrijeđali i verbalno napadali pripadnike druge nacionalnosti.
- *Sadržaj izričaja;*
 - Što je rečeno: uvrede i verbalni napadi
 - Kome je izrečeno (auditorij): pripadnicima druge nacionalnosti i svojim

sunarodnjacima koji su u dobrim odnosima sa pripadnicima druge nacionalnosti a koji su se u vrijeme počinjenja djela nalazili na obradivom zemljištu.

- Kako je rečeno (ton izričaja): prijeteći
- U kojoj formi/obliku je izričaj manifestiran: verbalni izričaj.
- *Opseg i važnost izričaja;*
 - Javna priroda izričaja: izostanak elementa javnosti. Iz okolnosti predmeta je nesporno da je mjesto navodnog izvršenja kaznenog djela lokalitet koji očigledno nije izložen široj javnosti. Naime, radi se o mjestu na koje dolazi samo ograničen, mali broj ljudi, koji obrađuje zemlju i koji se poznaju kao susjedi, a ne mjestu koje ima obilježje javnosti i u kojem je prisutna javnost.“
- *Vjerojatnoća da će se aktivnosti zagovarane izričajem zaista i dogoditi*
 - Da li ciljani auditorij izričaj shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju?
 - Iz svjedočenja je jasno da ciljani auditorij napade i uvrede nije doživio kao izraz nacionalne mržnje već da su isti nastali zbog imovine. Pored toga je jasno iz svjedočenja da navedene prijetnje nisu ozbiljno shvaćene. Optuženi su vrijeđali osobe srpske nacionalnosti, ali i svoje sunarodnjake, pripadnike bošnjačke nacionalnosti koji su se u vrijeme počinjenja djela nalazili na obradivom zemljištu.
 - Da li je govornik mogao uticati na auditorij?
 - Ne.
 - Da li auditorij ima sredstva i načine za počinjenje zagovaranih aktivnosti?
 - Ne.

U konačnici Sud je zauzeo stajalište da: „namjera optuženih u svakoj konkretnoj situaciji, nije bila da izgovaranjem navedenih riječi izazovu ili raspire nacionalnu netrpeljivost, već se radi o odgovoru i reakciji na sukob koji je potpuno drugačije prirode, tako da se ne može smatrati iskazivanjem (izazivanjem ili raspirivanjem) netrpeljivosti prema jednoj naciji.“

Sagledavajući ključne okolnosti Predmeta B kroz prizmu šestodijelnog testa dolazimo do zaključka da i u ovom predmetu navedeni činjenični osnovi ne dosežu nivo kaznene odgovornosti potrebne za postojanje djela izazivanja mržnje (poticanja drugih na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje) koji je zabranjen člankom 20(2)ICCPR-a i člankom 4(a) ICERD-a. Iako je u ovom predmetu Sud to ispravno i apostrofirao neophodno je primijetiti propust Tužiteljstva BiH koje je temeljem naznačenog činjeničnog osnova podiglo optužnicu, kao i činjenicu da je ista sa svim evidentiranim manjkavostima i potvrđena.

Nadalje, obzirom da su u navedenom Predmetu ne radi o pogoršanom obliku govora mržnje ispravno postupanje bi zahtijevalo sagledavanje svih okolnosti djela kroz priz-

mu zločina iz mržnje. Konkretno, navedeni slučaj²⁵ upućuje na mogući zaključak da se pored kaznenog djela Nedopuštenog držanja oružja ili eksplozivnih tvari iz članka 371. KZ FBiH radi i o počinjenju kaznenog djela Ugrožavanje sigurnosti počinjenog iz predrasude kao motiva. Riječ je o kaznenom djelu iz članka 183. KZ FBiH gdje bi se sukladno odredbama članka 1(11) KZ FBiH predrasuda kao motiv imala cijeniti kao otegotna okolnost.

Rezultati provedene analize dovode do zaključka da praktičari na državnom nivou ne razumije suštinu koncepta zločina iz mržnje i govora mržnje premda postojeći pravni okvir omogućava različite načine procesuiranja sa različitim pravnim posljedicama, kako zločina iz mržnje, tako i pogoršanog oblika govora mržnje. Nadalje, može se zaključiti da Sud BiH u suštini "oprašta" mržnju/predrasudu kao motiv te da sa predmetima zločina iz mržnje i govora mržnje ne postupa sa ozbiljnošću koju oni iziskuju.

BIBLIOGRAFIJA

- Bajraktarević Pajević, D. (2016) Istraživanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za policiju. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Blagojević, B. (2010), Kulturno-geografski aspekt istraživanja govora mržnje na javnim površinama, 377-387. U: Duško Vejnović (ur.) Govor mržnje, Banja Luka: Defendologija, centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja).
- Committee of Ministers Recommendation 97(20), 30 October 1997, Council of Europe
- Cvjetičanin, T., Sali-Terzić, S. i Dekić, S. (2010). Strategije isključivanja: govor mržnje u BH javnosti. Sarajevo: Mediacentar.
- Jenness, V. i Grattet, R. (2001), Making Hate a Crime: From Social Movement to Law Enforcement, New York: Russel Sage Foundation.
- Kivimäki, T., Kramer M. i Pasch, P. (2012), The Dynamics of Conflict in the Multi-ethnic State of Bosnia and Herzegovina: Country Conflict-Analysis Study. 107-128. U: De Sanctis, F. (2014) Značaj procesuiranja govora mržnje u postkonfliktnim državama: lekcije iz Bosne i Hercegovine i lekcije za Bosnu i Hercegovinu, Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH, Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- Lalić, V. (2014) Sociološki aspekti zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini in Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH, Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja, 17-35.
- Lučić- Čatić, M. i Bajrić, A. (2013) Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.

25 Djelo je počinjeno na lokalitetu koji se nalazi na teritoriji FBiH.

- Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. i Kavazović, M. (2017), Criminal Sanctions and Hate Crime in Bosnia and Herzegovina, Proceedings of the 8th International Scientific Conference Security Concepts and Policies – New Generation of Risks and Threats, Vol III, 294-301.
- Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D., Kavazović, M and Bojanić, N. (2016) Hate Crime or Hate Speech: Judiciary Practice in Bosnia and Herzegovina, Tematski zbornik radova međunarodnog značaja sa Međunarodnog naučnog skupa 'Dani Arčibalda Rajsa', Vol. 1, 421-433;.
- Maljević, A. i Vujović, S. (2013) Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.
- NATO (2010) EU concerned about mounting tensions in BiH", 107-128. U: De Sanctis, F. (2014) Značaj procesuiranja govora mržnje u postkonfliktnim državama: lekcije iz Bosne i Hercegovine i lekcije za Bosnu i Hercegovinu, u: Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH, Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- Okvirna odluka Vijeća EU o borbi protiv određenih oblika i izraza rasizma i ksenofobije putem kaznenog prava, OJ L 328/55/2008.
- OSCE/ODIHR (2006), Challenges and Responses to Hate-Motivated Incidents in the OSCE Region for the period January – June 2006. Warsaw: OSCE/ODIHR.
- OSCE/ODIHR (2009), Preventing and Responding Hate Crimes: A resource Guide for NGOs in the OSCE Region. Warsaw: OSCE/ ODIHR.
- OSCE/ODIHR (2012), Tackling Hate Crimes: An analysis of bias-motivated incidents in Bosnia and Herzegovina with recommendations. Dostupno na: <http://www.osce.org/bih/107255>. Pristupljeno: 12.07.2017.
- Palmiotto, M. J., Vejnović, D. i Lalić V. (2012), "Rad policije na sprječavanju etnički motivisanog nasilja na fudbalskim utakmicama u Bosni i Hercegovini", Defendologija 15, br 32 (2012), 19-32.
- Prohibiting incitement to discrimination, hostility or violence – Policy brief (2012) Article 19
- Puhalo, S., (2009), Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung
- Responding to Hate Speech against LGBT people (2013): London: Article 19, web site: <https://www.article19.org/data/files/medialibrary/37343/LGBT-Incitement-Paper-30-Sept-AS-FINAL.pdf>
- Šalaj, B., (2009), Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung;
- The European Court of Human Rights (First Section), Case of Erbakan v. Turkey, Application no. 59405/00 of 06 July 2006.
- The European Court of Human Rights (First Section), Case of Müslüm Gündüz v. Turkey, Application no. 35071/97 of 4 December 2003.

- Vejnović, D. (2007), Ugrožavanje bezbjednosti sa težištem na govor mržnje. Defendologija Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Dostupno: http://www.defendologija.com/latinica/materijali/ugrozavanje_bezbjednosti_23-05-07.htm . Pristupljeno: 12.08.2017.
- Weber. A. (2009). "Manual on hate speech". France: Council of Europe Publishing, dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Publications/Hate_Speech_EN.pdf. Pristupljeno: 17.08.2017.
- Županović, B. (2014) Govor mržnje i jezičke manipulacije u Bosni i Hercegovini, 114-123. U: Kako prevazići govor mržnje: Zbornik radova, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.

Podaci o autorima

prof. dr Marija Lučić-Čatić

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu
mlucic@fkn.unsa.ba

prof. dr Dina Bajraktarević Pajević

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu
dbajraktarevic@fkn.unsa.ba